

RAZUMEVANJE ETNIČNIH KONFLIKTOV V SREDNJI EVROPI

UNDERSTANDING ETHNIC CONFLICTS IN EASTERN EUROPE

The fifteen years since the fall of Communism have witnessed a plethora of civil wars and rebellions throughout the world that have made many among us nostalgic for the days of the Cold War. But the reasons for these conflicts have less to do with the fall of Communism than with the problems of sustaining harmony within multiethnic societies. These conflicts demonstrate not only that the Wars of Yugoslav Succession were hardly unique, but suggest that the region is more representative of the world at large than the more ethnically homogenous democracies of western Europe and North America. This essay discusses a series of factors in central Europe's historical development that explain its turbulent twentieth-century experience. If there is a "first cause" to the region's distinctiveness from western Europe, it is its maintenance of less tightly centralized governmental forms that helped sustain linguistic and cultural diversity at a time when the great power rivals in the West were imposing uniformity of language, religion and culture. The massive population movements generated by the Habsburg-Turkish wars created even greater ethnic variegation. The Balkan Wars and World War I marked the triumph of the nation-state, but according to a three-tiered hierarchy of peoples that has guaranteed 75 years of regional instability. The biggest losers were the Jews and Muslim Slavs, who were fated to be distrusted minorities no matter where they lived. The Nazis furthered the nation-state agenda, often by drawing new borders that more closely coincided with existing ethnic frontiers. Yet the horrific record of the Axis regimes mandated a return to the punitive borders of 1919. Whereas a half-century of Communism did at least relieve central Europe's ethnic tensions, its failure as an economic system prompted ruthless politicians like Ceaucescu, Zhivkov and Milosevic to distract their restive peoples by reviving the quest for ethnically homogenous nation states. By the end of the century well over thirty million civilians have been expelled or executed, including the great majority of the region's Jews and Germans.

Keywords: Central Europe, 20th century, ethnic issues, nation states

V petnajstih letih od padca komunizma so v svetu izbruhnili številni upori in državljanske vojne, ob katerih se je mnogim izmed nas začelo tožiti po obdobju hladne vojne. Toda vzroki teh konfliktov imajo manj opraviti s padcem komunizma kot s težavnostjo ohranjanja miru in stabilnosti v večnarodnostnih družbah. Ne dokazujejo le, da vojne na območju nekdanje Jugoslavije niso bile izjema, ampak tudi, da je Balkanski polotok bolj reprezentativen odraz svetovne situacije kot etnično homogena demokracije Zahodne Evrope in Severne Amerike.

Članek obravnava vrsto dejavnikov v zgodovinskem razvoju Srednje Evrope, ki osvetlujejo viharno dogajanje v 20. stoletju. Poglavitni razlog za drugačnost tega področja od Zahodne Evrope je obstoj manj centraliziranih vladajočih režimov, ki so omogočili jezikovno in kulturno raznolikost v času, ko so zahodne velesile vsiljevale enotnost jezika, religije in kulture. Velike selitve prebivalstva, ki so jih povzročile vojne med Habsburžani in Turki, so to etnično raznolikost še povečale. Balkanske vojne in prva svetovna vojna so pomenile zmago nacionalne države, vendar po sistemu trislopnjske hierarhi-je narodov, ki je povzročila 75 let regionalne nestabilnosti. Največji poraženci so bili Židje in muslimanski Slovani, ki so ne glede na to, kje so živeli, postali manjšine, ki jim ne gre zaupati. Nacisti so pojem nacionalne države še izpopolnili, pri čemer so pogosto začrtali nove meje, ki so se bolj sovpadale z obstoječimi etničnimi mejami, vendar pa so grozljivi dosežki sil osti povzročili vrnitev »kazenskih« meja iz leta 1919. Medtem ko je pol stoletja komunizma vsaj omililo etnične napetosti Srednje Evrope, je dejstvo, da je bil kot ekonomski sistem neuspešen, spodbudilo vzpon brezobzirnih politikov tipa Ceaucescu, Živkov in Milošević, ki so nezadovoljstvo svojih narodov preusmerili v oživiljanje želja po etnično homogeni nacionalni državi. Do konca 20. stoletja je bilo čez 30 milijonov civilistov izgnanih ali umorjenih, vključno z večino na Balkanu živčih Židov in Nemcev.

Ključne besede: Srednja Evropa, 20. stoletje, etnična vprašanja, nacionalne države

Oktobra 1998 sem na Palah preživel večer z dr. Ljiljano Karadžić. Govorila sva o burnem desetletju, ki je njenega moža Radovana spremenilo iz bolj ali manj neznanega psihiatra, pesnika in političnega aktivista, v enega od najbolj iskanih vojnih zločincev na zemeljski obli. Sredi štiriurnega pogovora je za trenutek utihnila, nato pa tarnajoče nadaljevala: "Mislili smo, da lahko iz komunizma prepros- to preidemo k demokraciji – vendar smo se zmotili." Seveda pa Karadžićeva v svoji naivnosti ni bila sama. Tudi v moji deželi so bili tako navadni ljudje kot politi- tiki ponosni na "konec zgodovine", ko so narodi komunističnih držav prevzemali liberalno demokracijo, kot jo poznamo na Zahodu.

Namesto demokracije zahodnega tipa smo petnajst let po padcu komunizma priče številnim državljskim vojam in uporom, ki pri mnogih od nas vzbujajo nostalgijo po obdobju hladne vojne. Vendar pa med vzroki za omenjene spore ni le propad komunizma, temveč problem ohranjanja sožitja v večnacionalnih družbah. V Skupnosti neodvisnih držav so potekale vojne za odcepitev v Čečeni- ji, Gruziji in Azarbajdžanu. Nekdanji turški Bližnji in Srednji Vzhod sta bila, skupaj z napetostmi na Cipru in ob grožnji po tristranski državljanski vojni v Iraku, priča uporom v Kurdistanu in Palestini. Afrika je doživela nekaj krvavih mednacional- nih spopadov, med katerimi so bili najbolj znani med Hutuji in Tutsiji v Ruandi ter med temnopoltimi in arabskimi ljudstvi v Sudanu. Dolgotrajni boji med vladami, ki so predstavljale prevladujoče večine, in uporniškimi manjšinami, niso prizanesli niti Aziji, še zlasti ne Afganistanu, Mjanmaru (Burmi), Filipinom in Indoneziji. Niti pol stoletja neodvisnosti in ločitev ozemelj nista povsem rešila nasprotij med muslimanskim Pakistanom in večinsko hindujsko Indijo.

Našteti mednacionalni spori ne razodevajo le, da vojne za jugoslovansko nasledstvo niso bile nekaj posebnega, ampak kažejo, da so bolj odsevale doga- janja v svetu kakor pa dogodke v narodno homogenih demokracijah Zahodne Evrope in Severne Amerike. Kar loči Zahod od ostalega sveta, je zapuščina silne vojaške konkurence vse od začetka "moderne" dobe (1494–1815), ki je vzpod- budila Zahodno Evropo (in njene severnoameriške naslednike), da je v obliko- vanju močnih centraliziranih vlad presegla druge velike svetovne civilizacije.¹ Sodobni opazovalci, ki so osupli nad raznolikostjo narodov v Srednji in Vzhodni Evropi, pozabljajo, da prvotna Zahodna Evropa (podobno kot priseljske družbe v Združenih državah Amerike in Kanadi) ni bila nič manj narodnostno raznolika. Narodi držav, ki jih danes imenujemo Španija, Francija in Velika Britanija, so govorili morda ducat jezikov, preden so večino od teh narodov vladni

* * *

¹ Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, (New York: Random House, 1987), 3–30.

uradniki, različne uredbe, graditelji cest ter univerz in druge državotvorne ustanove "preoblikovali" v en narod, znotraj katerega vsakdo govori in razume špansko, francosko in angleško. Čeprav so se "regionalni" jeziki kot katalonščina, baskovščina, škotščina in valižanščina ohranili, pa niso preprečili razvoja skupnega jezika med vladarjevimi uradniki in drugimi izobraženimi podaniki, kar je bila kasneje stična točka za narodnostno opredelitev. Ob tem je treba poudariti, da z izjemo Anglije, zahodnoevropske centralne vlade niso nikoli silile svojih podanikov, da bi se naučili uradnega državnega jezika. Namesto tega so pismene osebe iz vsake dežele enostavno oblikovale vzorec za prostovoljno priučitev jezika, kar je bil ključni prvi pogoj za vertikalno mobilnost oziroma ključna možnost prehoda na višji družbeni položaj.

Na drugi strani pa je Vzhod prevzel drugačen način. Ta del sveta so sestavljale velike politične enote, kakršne so bile Poljska, habsburška monarhija ali pa rusko in turško cesarstvo, katerih ustroj je ostal na precej nižji stopnji, zato so njihova omejena varnost in velika prostranstva predstavljala pri zagovarjanju in izvedbi političnih reform precejšnjo težavo njihovim vladarjem. V tem oziru je bil vzhodni del kontinenta dejansko precej bolj podoben drugim velikim svetovnim civilizacijam; Zahodna Evropa pa je bila, kot to razlaga Kennedy, nekaj posebnega. Oblikovanje zahodnoevropskih držav, ki je temeljilo na razvoju tehnologije, vojaštva, ekonomije in davčne politike, je Zahodni Evropi naposled omogočilo prevlado nad svetom. Naslednji dejavnik zahodnoevropske prevlade nad svetom predstavlja širjenje jezika in kulture. Turki so odklanjali vse novosti svojih krščanskih sovražnikov in s tem zagotovili, da se je v negostoljubni balkanski pokrajini nadaljevalo "zorenje" različnih regionalnih jezikov, običajev in lojalnosti.² Na drugi strani pa so v 18. stoletju avstrijski Habsburžani in ruski carji – da se bi lahko kosali v razburkanem in kaotičnem svetu evropske politike – prevzeli *nekatero* nujne državotvorne postopke od njihovih zahodnoevropskih nasprotnikov. Kljub temu pa sta še naprej ostali precej decentralizirani državi, ki sta poverjali upoštevanja vreden del oblasti lokalnim elitam, te pa so spodbujale oziroma dopuščale preživetje etnične in jezikovne raznolikosti. Na ta način je bil v vzhodnem delu Evrope popolnoma zaustavljen proces, na podlagi katerega so zahodnoevropska ljudstva in ljudstva v Severni Ameriki prevzela samo en jezik ali kulturo; celo zelo sorodna narečja kot srbsko, hrvaško, bolgarsko in makedonsko, ali pa številne različice ruskega jezika se niso nikoli združile, temveč so se obdržale dovolj dolgo, da so se razvile v različne jezike z različnimi pisavami.

Stoletja vojskovanj med Turki in Habsburžani so še bolj obogatila zapleteno jezikovno strukturo Balkana. Napredovanja in umikanja nasprotujočih si armad

² Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe* (New York and London: Norton, 1982), 49–51, 56, 60–61, 91, 113, 226–29, 300, 302.

so prvič privedla do nečesa, kar je kasneje postalo znano kot etnično čiščenje. Prebivalci Zahoda, ki ne morejo doumeti barbarskih taktik iz zadnjega desetletja 20. stoletja, naj si pomagajo s kolektivnim spominom na roparske vpade Turkov, ki so z uničevanjem in ropanjem lastnine, množičnimi ugrabitvami ter posilstvi in grozovitimi usmrčitvami premišljeno terorizirali krščanske skupnosti, da bi jih demoralizirane in ustrahovane brez upora pregnali.³ Dediščino teh prisilnih selitev nosi večina od 700.000 pripadnikov madžarske manjšine na območju današnje Slovaške, kakor tudi 600.000 Srbov na Hrvaškem, ki so jih Habsburžani naselili kot vojake-koloniste v *Vojni krajini*.⁴ Potem ko so se vojni dogodki obrnili zoper Turke, je strah pred maščevanjem – oziroma krščanska verska nestrpnost – podžgal večino balkanskih muslimanov k selitvi na varnejša območja na jugu.

Drugi premiki ljudstev so bili spontani oziroma "prostovoljni". Brezobzirni splet vojnih opustošenj in selitev prebivalstva je spremenil večino osrednjega Balkana v "nikogaršnjo deželo", pripravljeno za kolonizacijo. Turške oblasti so množično izseljeni srbski živelj s Kosova nadomestile z lojalnimi albanskimi muslimani (katerih potomci danes sestavljajo 90 odstotkov prebivalstva te pokrajine), hkrati pa so opogumljali Turke iz Male Azije in sefardske judovske begunce iz Španije k naselitvi na njihovih osvojenih balkanskih območjih. Po priselitvi so se Turki iz Male Azije in sefardski Judje pomešali z avtohtonim prebivalstvom krščanske veroizpovedi, ki so raje ostali na svojih domovih, kot pa se podali v izgnanstvo in na ta način ustvarili nova narodnostno mešana območja. Hkrati so Habsburžani znova naselili obsežna nižinska območja v Podonavju, ki so jih zavzeli v vojnah s Turki. Habsburžani so s ponudbami rodovitne zemlje, osvoboditvijo tlačanskih obveznosti in religiozno avtonomijo privabljali koloniste, ki so v valovih priseljevali iz celotne Srednje Evrope, nekateri pa tudi iz Francije, Italije, Španije in Rusije. Večina med njimi je bila Nemcev iz različnih delov Svetega rimskega cesarstva, vključno s tistimi iz habsburških dežel Avstrije in Češke. V Podonavje so se iz prebežništva s Karpatov vrnili številni Madžari, tem pa so sledili tudi Slovaki, Ukrajinci in celo nekaj Čehov s Češke. Z novih turških obmejnih območij so se izselili tudi številni Srbi ter Romuni in celo nekaj Bolgarov ter Armencev. Rezultat teh preseljevanj je bila naraščajoča kolonizacija, ki je zajela območja od Jadranskega morja na zahodu vse do ruskih step na vzhodu. Niti Turki niti Habsburžani niso poskušali ločevati kolonistov glede na njihovo narodno pripadnost, zaradi česar je govorica nekaterih območij spominjala na "balkanski Babilon", ki ga je sestavljalo ducat in več jezikov. Takšna kaotična

³ Catherine Bracewell, *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic* (Ithaca: Cornell, 1992), 1–11, 21–23.

⁴ Gunther E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia 1522–1747*, (Urbana: Illinois, 1960), 6, 13–39, 50, 59–60, 93–94; Wayne S. Vucinich, "The Serbs in the Habsburg Monarchy," *The Austrian History Yearbook*, 3 (1967), Part 2: 11.

demografska podoba se je na nekaterih območjih ohranila vse do danes, še zlasti v vzhodni Slavoniji na Hrvaškem, v Vojvodini in v Banatu na zahodu Romunije.

Narodnostno zelo raznolika Srednja Evropa se razlikuje od bolj homogenih družb Zahodne Evrope. Vendar pa bi se motili, če bi to raznolikost v kakršnemkoli smislu razumeli kot "zaostalo" ali samo po sebi nestabilno. V resnici je ključ za določanje stopnje medsebojnega sprejemanja in strpnosti ter številčnega ravnotežja med narodnostnimi skupinami, ki živijo na določenem območju. Po mojem mnenju lahko vse družbe umestimo znotraj treh demografskih modelov: enonacionalnega, neuravnoteženega večnacionalnega in uravnoveženega večnacionalnega.

1. **Enonacionalni model.** Kulturno homogene družbe so po definiciji najmanj nagnjene k mednacionalnim sporom. Vendar pa so se tudi najmanj sposobne prilagoditi dotoku kultur drugačnih skupnosti, ki bi se utegnile tam naseliti; in sicer iz preprostega razloga, ker ljudje v enonacionalni družbi doživljajo homogenost kot enega od simbolov državljanskih pravic. Ta enonacionalni model ni primeren za postindustrijsko dobo, ki jo zaznamuje večnacionalne korporacije in selitve.
2. **Neuravnoteženi večnacionalni model.** Drugi, najbolj problematičen model, se pojavlja v družbi, kjer je ena narodnostna skupina v večini. Še zlasti, ker v takšni družbi vedno obstaja skušnjava, da večina prevzame prevladujoči položaj, kakor tudi, da bi manjšinsko prebivalstvo neutemeljeno postalo paranoično. V takšnih primerih mora prevladujoča skupina pomiriti zaskrbljenost in ugoditi prizadevanjem manjšin. Ta nauk je sprejela kanadska angleško govoreča večina, ki podpira decentraliziran politični sistem in ravnodušno prenaša navidezno nenehne zahteve francosko govoreče manjšine, ki jih je celo **voditelj Francozov v Quebecu** Rene Levesque opisal kot "nikoli končano pot k zobozdravniku". To je očitno tudi v Singapurju, čigar nacionalna zastava v znak spoštovanja 20-odstotne muslimanske manjšine ponosno razkazuje polmesec. Vse bolj in bolj pa se kaže tudi v različnih oblikah vladanja v Evropski uniji, ki odločno odklanja pozive strank, sovražnih do tujcev. Drugo možnost pa predstavljata Severna Irska in Izrael, kjer uzakonjena prevlada večine in očitna diskriminacija manjšin povzročata nenehne spore.

Naštete družbe v svojih prizadevanjih za stabilnost niso bile nikoli uspešne, vendar pa soglašajo, da morajo proces zavlačevati, zavedajoč se, da bi ob koncu prilagajanja zelo hitro prišlo do razkroja družbe. Takšna usoda je dvakrat doletela Čehoslovaško; najprej po letu 1935, ko je bojazen pred nacizmom vzpodbudila protinemško reakcijo, ta pa je kmalu privedla do sudetskega separatizma, in ponovno po letu 1989, ko so v veliki meri

neutemeljene slovaške obtožbe o češkem zatiranju podžgale "žametno revolucijo". Kljub temu pa se takšne družbe lahko ohranjajo z nepristranskim prizadevanjem za sporazumevanje, čeprav na račun manjših mednacionalnih napetosti, ki jih je avstrijski ministrski predsednik Eduard Taaffe opisal kot "stanje enotnega, dobro razpoloženega nezadovoljstva", s katerim vsaka od nasprotujočih si etničnih skupin dobi dovolj ugodnosti, da bi lahko privolila v domnevno nepopoln celovit dogovor.⁵ Taaffejeva izjava poudarja največje protislovje o uresničevanju miroljubnega sožitja med etničnimi skupnostmi.

3. **Uravnoveženi večnacionalni model.** Medtem ko je skupno bivanje dveh etničnih skupnosti kar velik izziv za mirno sožitje, je ta cilj mnogo lažje dosegljiv v večjezičnih družbah. Kjer med tremi ali več etničnimi skupinami vlada ravnovesje moči in kjer nobena posamezna skupina nima absolutne večine, je veliko večja težnja po sožitju, brez bojazni pred preganjanjem prevladujoče skupine. V resnici narodnostne skupnosti, ki so le v relativni večini, z zavzemanjem za prevlado veliko tvegajo, saj jih lahko povezovanje drugih narodnostnih skupnosti v boju proti njihovi prevladi spremeni iz prevladujoče večine v nemočno manjšino. Strah pred takšnim razpletom zmanjšuje možnost večjih mednacionalnih napetosti, kar ljudi spodbuja, da se lahko posvečajo družbenim in poklicnim dejavnostim, hkrati pa podpira narodnostno mešane zakone in prostovoljno prevzemanje več lokalnih jezikov. To pa ni bila le značilnost Bosne, ampak v manjši meri tudi skoraj vseh s Hrvati poseljenih območij zahodne Hercegovine, ki ni imela večjih izkušenj z etnično raznolikostjo. To je bila tudi značilnost drugih večnacionalnih območij Srednje Evrope; čeprav nikoli ni bilo dobrega medsebojnega sodelovanja v regijah kot so Bukovina, Vojvodina in Banat oziroma v *nekdanjih* etnično raznolikih urbanih središčih kot so Dunaj, Bratislava, Solun in Carigrad. Vse to zaradi enostavnega dejstva, ker je bilo njihovo večnacionalno sobivanje mirno in ni nikoli polnilo prvih strani časopisov. Podobno razmišljamo tudi o harmoniji številnih azijskih in evropskih narodnostnih skupnosti v Kanadi, medtem ko osredotočamo svojo pozornost v navidezno nestrpnost med *dvema* največjima jezikovni-ma skupnostma. Anonimnost večnacionalnega sožitja v Srednji Evropi ima dolgo, čeprav nenapisano zgodovino. Znotraj turškega imperija so bosanski Muslimani, Srbi, Hrvati in Judje vedno sodelovali v boju s sultanovimi *janičarji* in celo z njegovimi zapoznelimi poskusi, da bi odpravil zelo razširjeno korupcijo, zakoreninjeno med bosansko vladajočo elito. Naprej proti severu so Hrvati in Srbi iz habsburškega imperija ne le živeli v etnični

* * *

⁵ Arthur J. May, *The Hapsburg Monarchy, 1867–1914* (Cambridge, Mass: Harvard, 1964), 487.

harmoniji (zlasti v večnacionalnem Banatu, Bački, Sremu in Slavoniji), ampak so enotno nastopali tudi v odnosih z bolj številčnimi madžarskimi sosedi.⁶

Vendar pa je bilo etnično sožitje na koncu spodkopano z modelom nacionalne države, ki se je uveljavljala od francoske revolucije. Turški položaj je bil pravzaprav brezupen, saj njihov sistem vladanja svojim podložnikom razen blagega zapostavljanja lokalnih različnosti ni mogel skoraj ničesar ponuditi in ni imel nobenega učinkovitega vsedržavnega orodja družbene kontrole, s pomočjo katerega bi lahko zagotavljal podporo ljudstva. V nasprotju s turškim pa se je avstrijski imperij lahko postavljal z uspehi, saj se je razsvetljena vlada bolj ali manj prilagodila pričakovanjem svojih podložnikov. Vendar pa je nezmožnost vodij avstrijskega imperija, da bi prevzeli demokratične principe in propagirali duh patriotizma, temelječega na skupnem državljanstvu, dopustila razvoj novih nacionalističnih razmišljanj, ki so avstrijskim vladajočim krogom očitala krivdo za grozečo usodo narodov v monarhiji. Rezultat iskanja "svobode" zoper tuje "zati-ranje" je bil napotek za tiste manjše dele Srednje Evrope, ki so bili narodnostno homogeni in so imeli precej manj izkušenj v prilagajanju značilnostim vladanja v večnacionalnih razmerah, kakršne so obstajale skoraj po vsej Srednji Evropi. Namesto da bi se prilagodile razmeram večnacionalne družbe, so narodnostno homogene regije postale jedra novih nacionalnih držav: Nemčija, Grčija, Italija, Romunija ter Srbija, in so bile kot magnet za pridobivanje lojalnosti tistih članov njihove jezikovne skupnosti, ki so živeli na narodnostno mešanih območjih.

Balkanske vojne (1912–1913) in prva svetovna vojna (1914–1918) so potrdile zmagovalce nacionalnih držav. Da bi upravičile svojo samostojnost, so vlade teh držav za razglašanje svoje nekdanje nacionalne veličine uporabljale tiskano in slikovno gradivo, s katerim so želele dokazati, da so nekdanji prevladujoči "gospodujoči narodi" preprečevali njihov naravni razvoj in usodo. Čeprav so poudarjale nacionalne identitete zatiranih in njihovih zatiralcev, so nove vlade spreminjale poudarke o pozitivnih dosežkih večnacionalnih držav, iz katerih so izšle. "Ustanovni očetje" novih srednjeevropskih nacionalnih držav so še predobro uresničili svojo nalogo. Tudi danes laiki in znanstveniki dojemajo zgodovino svoje regije iz jasne nacionalne perspektive, ko podcenjujejo uspehe drugih narodnostnih skupnosti in večnacionalnih družb, katerim so nekoč pripadali.⁷ Ta množična nacionalna izguba spomina razloži, zakaj mnoga ljudstva te regije

⁶ Fine and Donia, *Bosnia and Hercegovina* ..., 53–70; Malcolm, *Bosnia* ..., 119–36; Hrvško-srbsko sodelovanje je bilo posebej vidno leta 1848 in v parlamentarni politiki po sporazumu iz leta 1867. István Deák, *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians 1848–1849* (Princeton: Princeton, 1978), 126–29; Nicholas Miller, "Two Strategies in Serbian Politics in Croatia and Hungary before World War I," *Nationalities Papers*, 23 (1995), 327–45.

praznujejo prvo svetovno vojno kot trenutek svoje osvoboditve, ne pa kot največjo katastrofo, ki se je v Srednji Evropi zgodila v zadnjih petih stoletjih, vse od turškega zavzetja Balkana.

Vsi vedo, da je versajski mirovni sporazum obsodil Evropo na drugo, še bolj uničujočo svetovno vojno, ki so jo spremljali množični umori, sledilo pa ji je pol stoletja jedrskega merjenja moči med dvema velesilama. Šele v zadnjem desetletju 20. stoletja si je Evropa s ponovno združitvijo demokratične Nemčije in s koncem sovjetskega bloka opomogla od tovrstne nesrečne dediščine. Če smo že premagali večji del versajske dediščine, pa se moramo še vedno ukvarjati z nesrečnimi posledicami štirih drugih pariških mirovnih pogodb, sklenjenih z nemškimi zaveznici med prvo svetovno vojno. Mirovne pogodbe z Avstrijo (St. Germain), Madžarsko (Trianon), Bolgarijo (Neuilly) in Turčijo (Sèvres) niso prav nič manj pripomogle k spodbujanju izbruha druge svetovne vojne, holokavsta in petih desetletij sovjetske hegemonije v Vzhodni Evropi. Še več: ravno dediščina "drugih" pariških sporazumov je zakrivila nadaljnjo nestabilnost v Srednji Evropi.⁸

Večina te dediščine še vedno odseva naključna zaveznitva iz prve svetovne vojne. Čeprav je voditelj srbske obveščevalne službe v snovanju atentata na nadvojvodo Franca Ferdinanda nastopal samostojno, je odvisnost njegove dežele od Rusije – in rusko zaveznitvo s Francijo in z Veliko Britanijo – na koncu predstavljala vez Srbije z zmagovito koalicijo. Do leta 1918 je splet zaveznških obljub in pritiskov pridobil v svoje vrste tri druge nacionalne države iz regije z iredentističnimi težnjami: Italijo (1915), Romunijo (1916) in Grčijo (1918). Nato so jeseni 1918 zavezniki sprejeli usodno odločitev, ko so priznali češke in južnoslovenske "narodne odbore" v izgnanstvu kot edine zakonite predstavnike svojih ljudstev. Ti neodvisno misleči izgnanci niso nujno predstavljali svojih rojakov. Kljub temu pa so se programi teh odborov dobro obnesli v zahodnih političnih modelih narodnih držav in okrepili uresničitev velikodušnih ozemeljskih obljub antante svojim srbskim, romunskim in italijanskim zaveznikom. To je bil tudi logični odziv na

⁷ Med najbolj značilnimi nacionalnimi miti so: češki pogled na protireformacijo kot instrument za prevlado nemškega jezika in kulture; nepripravljenost srbskega zgodovinopisja, da bi priznalo vlogo srbskih obveščevalnih služb v sarajevskem atentatu ali **četniško** sodelovanje z Nemci in Italijani med drugo svetovno vojno; grško kolektivno pozabljanje prisotnosti in prispevkov velikih skupnosti Judov, Turkov in Bolgarov v (grški) Makedoniji in Trakiji.

⁸ Najbolj podrobni opisi so: C.A. Macartney, *Hungary and her Successors: the Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937* (New York and London: Oxford, 1937); Béla Király, *et al.*, eds., *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, a case study on Trianon* (New York: Brooklyn College, 1982), *idem.* and László Veszprémy, eds., *Trianon and East Central Europe* (New York, 1995); R.W. Seton-Watson, *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers* (London: Eyre & Spottiswoode, 1934); Nina Almond, ed., *The Treaty of St. Germain: A Documentary History* (New York, 1935); Ivo Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: a Study in Frontier Making* (New Haven, 1938).

rastoče zavezniške zle slutnje, da bi habsburški imperij postal sredstvo za nemški imperializem v *Mitteleuropi*.⁹

Zavezniki so to grožnjo odvrnili z odmero kazni štirim nemškim zaveznicam. Izmišljotina "mir, ne da bi zmagali" ni veljala nikjer bolj kot v Srednji Evropi. V dobro Nemčije in njenih zaveznic lahko štejemo, da so ameriški pogajalci v Parizu in njihovi pooblaščenca na prizorišču v splošnem podpirali princip samoodločbe, pa čeprav je bil ta mogoče naklonjen ljudstvom poraženih centralnih sil. Vseeno je predsednik Wilson raje vložil večino svojega vedno manjšega političnega vpliva v pogajanja o versajski pogodbi z Nemčijo. Ta diplomatska naloga je nakazovala nepristranskost Wilsonovih naslednikov, ki jih je strateško oddaljeni center evropskega kontinenta bolj malo zanimal. V nasprotju z ZDA pa se je Francija zavedala ključnih interesov Srednje Evrope, kjer si je hotela ustvariti zveste zaveznice, ki naj bi ji pomagale pri določitvi nemške usode v primeru napačnega ravnanja v naslednji vojni.¹⁰ Francosko mirnodobno pokroviteljstvo nad Češkoslovaško, Romunijo in državo, ki je kmalu postala znana kot Jugoslavija, v končni fazi ni zaslužno le za tako imenovano "malo antanto", temveč tudi za odvisnosti omenjenih držav od francoske pomoči pri ohranjanju očitnih nezakonitih pridobitev. V tem procesu so Francija in njene varovanke v bistvu oblikovale nepravilno, vendar trajno tristopenjsko hierarhijo ljudstev, ki je 75 let zagotavljala regionalno nestabilnost:

Na vrhu so bili zmagoviti Grki, Italijani, Romuni in Srbi, skupaj s Poljaki in Čehi, katere so Francozi na nemškem vzhodnem bloku rade volje imeli za ključne zaveznike; vsaka od omenjenih držav je pridobila toliko ozemlja, na katerem je bilo njihovo ljudstvo v manjšini, kolikor ga je bilo mogoče opravičiti s kakršnokoli zgodovinsko zahtevo ali z otipljivim strateškim ali ekonomskim vzrokom.

Albanci, bosanski Muslimani, Hrvati, Slovaki, Slovenci in Ukrajinci so bili nekako odrinjeni na obrobje oziroma v položaju, rezerviranim za tista ljudstva, ki na mirovni konferenci niso bila zastopana niti kot zmagovalci niti kot poraženci. Njihovi interesi, ki so jih zastopali zmagoviti zavezniki, so imeli mešane (vendar redko katastrofalne) učinke.

Povsem spodaj so bili štirje v vojni poraženi narodi. Ker jim ni bila priznana pravica do samoodločbe, so si Nemci, Madžari, Bolgari in Turki želeli popraviti mirovne pogodbe. Turki so sicer štiri leta kasneje uresničili nekatere svoje cilje — po uspešni vojni z Grčijo — v novem krogu prisilnih izmenjav prebivalstva. Drugi

* * *

⁹ Alan Sked, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1918* (Oxford and New York: Oxford, 1991), 259–60.

¹⁰ Piotr Wandycz, *France and her Eastern Allies, 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno* (Minneapolis: Minnesota, 1962), 22, 74, 186, 370.

omenjeni narodi pa so morali na svojo priložnost oziroma na popravke mirovnih pogodb čakati dve desetletji.

Mirovne pogodbe v Srednji Evropi niso bile samo nepravilne; poslabšale so tudi tri probleme, ki naj bi jih zavezniški državniki domnevno razrešili. Spričo zapletene etnične regionalne demografije je odločitev o zamenjavi večnacionalne državne tvorbe z nacionalnimi državami položaj dejansko poslabšala, kar je bilo do neke mere v takratnih mednacionalnih napetostih sprejemljivo. Kot so odkrili zahodni oblikovalci miru — mnogi prvič — je bilo preprosto nemogoče oblikovati sistem geografsko sosednjih, etnično homogenih političnih tvorb. Porazene države so se temu idealu približale z odrekanjem narodnostno mešanih območij v korist svojih zmagovitih sosed. Po letu 1919 so njihove največje narodne manjšine naseljevale izolirane župe znotraj poselitvenih prostorov drugih "poraženih" narodov, na primer milijon Turkov v Bolgariji in skoraj toliko Nemcev na Madžarskem. V nasprotju s tem je vojni plen spremenil njihove zmagovite sosedne v najslabšo mogočo varianto večnacionalne države, ki ji je vladala prevladujoča etnična skupina. Tretjino Poljske in Romunije so sestavljale tihe, čeprav morda ne odkrito sovražne manjšine; skoraj polovici prebivalstva Češkoslovaške — vključno z domnevno enakopravnimi Slovaki — je v bistvu vladala pičla, vendar politično zelo prefinjena češka večina;¹¹ prav tako so tudi Slovenci in Hrvati v Jugoslaviji kaj kmalu spoznali, kako srbska večina v njihovi državi vlada preko svojega kralja, glavnega mesta, ministrov ter vojske, kjer je bilo od skupaj 165 poveljujočih generalov kar 161 Srbov.¹²

Ironično je, da so regionalne, navidežno demokratične institucije v resnici poslabšale stanje, saj so zagovarjale oblikovanje nacionalne identitete, ki naj bi se v vsaki državi izoblikovala okrog prevladujoče etnične skupine. Zato so populistični politiki kmalu odkrili, da bodo najlažje zmagali na volitvah, če začnejo zlorabljati stalne zamere prestrašenih narodnih skupin do drugih, potencialno nezvestih narodnostnih skupin. Tako kot so v preteklosti naftne družbe uporabljale dodatke iz svinca za povečanje oktanske vrednosti bencina, so tudi politiki iznašli cenen način za pridobivanje moči, čeprav na račun zastrupljanja političnega ozračja. Na ta način se je vsak poskus manjšinskih etničnih skupnosti — ki jim je bila odvzeta volilna pravica — da bi ohranjale svojo kulturno identiteto, razlagal kot izdaja.

* * *

¹¹ Stephen Fischer-Galati, "National Minority Problems in Romania: Continuity or Change?" *Nationalities Papers*, 22 (1994), 71–81; Gabriele Simoncini, "The Polyethnic State: National Minorities in Interbellum Poland," *ibid.*, 5–23; Bruce Pauley, *The Habsburg Legacy, 1867–1939* (Huntington, N.Y.: Krieger, 1977), 68–127.

¹² Frank Littlefield, *Germany and Yugoslavia, 1933–1941* (Boulder, Colo.: East European Monographs, 1988), 71. Druge ocene znižujejo število srbskih generalov na 156.

Če je odprava večnacionalnega habsburškega imperija poslabšala sprejemljive in znosne mednacionalne napetosti, jih je tam, kjer poprej niso obstajale, nerešljivo geopolitično neravnovesje na novo ustvarjalo. Čeprav so se zavezniki bali vsenemske *Mitteleurope*, je habsburška monarhija stoletja rabila kot ključna protiutež rasti in napadalnosti Nemčije ter Rusije. Ustvarjalci miru so naivno menili, da bo niz majhnih držav, ki so jih ustvarili, sposoben ohranjati ravnotežje in hkrati zagotavljati *cordon sanitaire* med obema preostalima velesilama, Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Namesto tega so ustvarili velikanski prazen prostor, ki so ga ena za drugo izkoriščali tako nacistična Nemčija kot stalinistična Sovjetska zveza. Za napovedovanje posledic je bilo dovolj že razumevanje diplomatske zgodovine. Že davnega leta 1891 je eden od zagovornikov vloge habsburškega imperija kot večnacionalne velesile spodbijal radikalne češke zahteve po neodvisnosti z vprašanjem: "Kaj boš storil z državo, ki je premajhna, da bi obstajala samostojno? Ali jo boš dal Nemčiji ali Rusiji, druge izbire zunaj te avstrijske zveze nimaš."¹³

Tretja, nekoliko manj očitna posledica balkanizacije Srednje Evrope, je bila njen davek za ekonomsko blaginjo ljudstev nekdanjega habsburškega imperija. Na prelomu iz 19. v 20. stoletje sta raven proizvodnje in življenjski standard v habsburški monarhiji rasla hitreje od evropskega povprečja.¹⁴ Ni treba biti ekonomist ali statistik, da bi opazil učinke, ki jih je povzročil padec porabe na področju, ki je bilo nekoč eden najbogatejših virov ustvarjalnih talentov v svetu. Tik pred prvo svetovno vojno so možje, kot na primer Bela Bartók, Antonín Dvořák, Gustav Mahler, Arnold Schönberg, Bedřich Smetana in Johann Strauss vzdrževali neprekinjeno tradicijo velikih skladateljev, kakršni so bili v preteklosti Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Robert Schumann in Johannes Brahms. Hugo von Hofmannsthal, Franz Kafka in Rainer-Maria Rilke so bili več kot le literarna poživitev, podobno kot Sigmund Freud in Johann Mendel v svetu znanosti. Četudi s tega območja še danes prihajajo veliki strokovnjaki – v glasbi dirigenti in solo- pevci; v uporabni tehnologiji pa izumitelji – pa Srednja Evropa k ustvarjalnosti na svetovni ravni že dolgo ne prispeva toliko kot v preteklih stoletjih. Deloma lahko upad pripišemo slabemu finančnemu stanju manjših nacionalnih gospodarstev, kakršna so se razvila po prvi svetovni vojni; največ pa lahko pojasnimo z izkoreninjenjem narodnih manjšin, kot na primer Judov.

¹³ T.C.W. Blanning, *Joseph II* (New York and London: Longman, 1994), 206. Ocena, ki je odmevala pri samem cesarju Francu Jožefu, ki je nekoč opisal svoje cesarstvo kot "pribežališče za vse tiste razdeljene narode, ki bi bili v primeru, da bi bili razpršeni po srednji Evropi, prepuščeni svojim lastnim virom, živeli obžalovanja vredno življenje, saj bi postali igrača v rokah njihovih mogočnejših sosedov". Alan Palmer, *Twilight of the Habsburgs: the Life and Times of Emperor Francis Joseph* (London and New York, 1994), 349.

¹⁴ David Good, *Economic Transformations in East and Central Europe: Legacies from the Past and Policies for the Future*, (New York and London, 1994), 5–7.

Še bolj otipljiva posledica ekonomske stagnacije in naraščajoče revščine je bila nestabilnost, ki so je povzročili ljudski nemiri. Verjetno gre le za špekulacije, da bi namreč razširjeno Jugoslavijo pred katastrofalnim mednacionalnim sovraštvom in nasiljem obvaroval le ekonomski razcvet; vendar pa je gotovo, da je med obema vojnama padec življenjskega standarda pripomogel k silovitemu razraščanju antisemitizma. Kljub vsemu pa so bili Judje več kot samo žrtve težkih gospodarskih časov. **Zanje so bili koristni večnacionalni politični sistemi, kakršna sta bila habsburški in turški imperij, katerih režimi so cenili uporabno vrednost človeških virov bolj kot njihov prispevek k nacionalni zavesti.** Hkrati so bili Judje v habsburškem gospodstvu močan vir izobraženih strokovnjakov. Do leta 1918 jih je bilo med študenti na avstro-ogrskih univerzah in med javnimi uslužbenci kar 20 odstotkov, čeprav so predstavljali le 5 odstotkov prebivalstva Avstro-Ogrske; med vsemi vojaškimi oficirji (vključno z dvema ducatoma generalov) je bilo 15 Judov, tako da je bila Avstro-Ogrska edina država na svetu z nesorazmerno *večjim* deležem judovskih vojaških oficirjev.¹⁵ Vendar pa so ob koncu srednjeevropskega večnacionalnega imperija Judi ostali brez domovine. Mnogi Nemci so se pridružili mlademu Adolfu Hilerju, ki jih je krivil za vsako nemško zamero iz cesarskega obdobja; tako so Nemci krivili Jude zaradi njihovega nasprotovanja popolni združitvi Nemčije, za njihov nesorazmeren delež v vladnih krogih in za njihovo vlogo pri zmanjšani vlogi nemškega prebivalstva pri odločanju o važnih ekonomskih in političnih vprašanjih v administrativnih centrih, kakršen je bil Dunaj. Tako kot pri legendarnem županu Dunaja Karlu Luegerju, katerega antisemitizem je bil bolj taktično sredstvo kot osebno prepričanje, je tudi demokratičnim politikom po Srednji Evropi antisemitizem rabil le kot priročno sredstvo pri pridobivanju podpore volivcev, ki so nenadoma postali obsedeni s potrebo po oblikovanju prevladujoče nacionalne identitete zoper grožnje, ki naj bi jih predstavljale narodne manjšine.¹⁶ S tega stališča Adolf Hitler ni uspel kot Nemec, temveč bolj kot tipični srednjeevropski demagog, tako kot mnogi, ki so vpeljali uradni antisemitizem in nasilje nad Judi v obdobju nacizma, v nekaterih primerih pa že pred tem..

Vsi poznamo usodo skoraj šestih milijonov srednjeevropskih Judov. Na vrhuncu vojne v Bosni so novinarji in politični opazovalci večkrat poudarjali, da je bil

¹⁵ Judje so predstavljali tretjino inženirjev na Ogrskem, skoraj polovico njenih zdravnikov in pravnikov in večino dunajskih zdravnikov (59 %), industrialcev (63 %), pravnikov (65 %) in finančnikov (73 %). Bruce Pauley, *From Prejudice to Persecution: a History of Austrian Anti-Semitism* (Chapel Hill & London: North Carolina, 1992), 45, 62–63; István Deák, *Beyond Nationalism: a Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848–1918* (New York and Oxford: Oxford, 1990) 133, 172, 174–75, 196; Rothenberg, *Army of Francis Joseph ...*, 128, 151.

¹⁶ "Antisemitizem je bil zelo dobro sredstvo za napredovanje v politiki, vendar pa je bil od trenutka vzpona neuporaben; to je 'šport rabljev'." Citirano v Richard Geehr, Karl Lueger: *Mayor of Fin de Siècle Vienna* (Detroit: Wayne State, 1990), 171–207.

umor tisočih Hrvatov in bosanskih Muslimanov v nekdanji Jugoslaviji najhujša epizoda genocida od holokavsta naprej. Vendar pa nihče od njih ni opazil očitne povezave med obema strašnim človeškima katastrofama: vsiljevanje nacionalne države večnacionalni srednji Evropi.

Nemški poraz v drugi svetovni vojni je predstavljal še eno možnost za dosego pravičnejšega – in tudi trajnejšega – miru. Svet za zunanje odnose ZDA te priložnosti ni zamudil. Leta 1942 je svetoval oblikovanje nove podonavske konfederacije, ki bi nadomestila stari habsburški imperij; Svet pri zagovarjanju te ideje ni bil osamljen. Z druge strani Atlantskega oceana so ugledni britanski zgodovinarji, kot na primer Arnold Toynbee in Robert W. Seton-Watson, ki sta se leta 1918 zavzemala za razdelitev Avstro-Ogrske, priznali svojo napako že nekaj let pred izbruhom druge svetovne vojne. Skupaj s Sirom Lewisom Namierjem (ki je bil poljski judovski begunec) sta Toynbee in Seton-Watson pridobila podporo Winstona Churchilla za oblikovanje podonavske federacije že pred japonskim napadom na Pearl Harbor, ki je povlekel ZDA v vojno. V naslednjih treh letih si je Churchill prizadeval za to, kar je kmalu postalo skupni angleško-ameriški načrt za ponovno vzpostavitev večnacionalne velesile v srednji Evropi.¹⁷

V svojih načrtih pa so se zavezniki in njihovi svetovalci zavzemali bolj za vzpostavitev novega razmerja sil z utemeljitvijo, da male države na območju *cordon sanitaire* niso bile sposobne živeti z novimi vojaškimi tehnologijami, ki so tedaj ponovno spreminjale pravila vojskovanja. Zato so zavezniki na koncu opustili vse ideje o vrnitvi Habsburžanov in celo razmišljali o izključitvi avstrijskega prebivalstva, da bi predlagano konfederacijo "očistili" nemškega vpliva.¹⁸ V nadaljevanju vojne so si zagovorniki te ideje pridobili tudi podporo nekdanjih zagovornikov nacionalne države, na primer nekdanjega češkoslovaškega predsednika Eduarda Beneša, ki se je pridružil poljskim sogovornikom v razmišljanjih o eni sami konfederalni sili, ki bi zaustavila morebitno rusko-nemško agresijo.

Anglo-ameriški predlog za konfederativno večnacionalno republiko je predstavljal najboljšo rešitev izmed treh možnosti. Do leta 1941 je Hitler predstavil svojo končno rešitev, ki je ohranjala princip nacionalnih držav, vendar pa je temeljila na spremembah meja, ki so bile pogosto najbolj očitna kršitev samood-

* * *

¹⁷ Robert H. Keyserlingk, *Austria in World War II: an Anglo-American Dilemma* (Kingston and Montréal: Toronto, 1988), 87–121, and *idem.*, "Austro-Hungary's Revival during World War II: Anglo-American Planning for the Danube Region," *Études Danubiennes*, 2 (1987), 54–64; (O slovenskem stališču prim: Matjaž Klemenčič, "Načrti za spreminjanje meja, ustvarjanje novih državnih tvorb in meddržavnih povezav v vzhodni Srednji Evropi, politika ZDA ter ameriški Slovenci med drugo svetovno vojno," *Prispevki za novejšo zgodovino*, 37 (1997) 2, 399–412 – op. prevajalca).

¹⁸ Peter Jordan, *Central Union of Europe* (New York: 1944), 17, 49, 93–94.

ločbe. Čeprav je trezna analiza Hitlerjevih novih meja skrajni primer politične nespodobnosti, pa dejansko bolj upošteva zamisel nacionalne samoodločbe kot katerakoli mirovna pogodba iz leta 1919: s Hitlerjevim načrtom se je Avstrijem in sudetskimi Nemcem uresničila želja po priključitvi k združeni Veliki Nemčiji;¹⁹ Slovaki so se odcepili od Čehov; Madžarska je znova pridobila tri milijone madžarsko govorečih oseb, ki jih je izgubila s trianonsko mirovno pogodbo; Hrvaška je postala neodvisna; bolgarsko ljudstvo je bilo znova združeno z Makedonci; Srbija je ostala brez vseh svojih podrejenih manjšin, tudi brez Albancev, ki so bili prvič (in zadnjič) navidežno združeni v eni državi, v katero sta bila vključena tudi Kosovo in zahodna Makedonija.²⁰

Seveda pa je bilo v Hitlerjevi novi *Mittleeuropi* veliko nesprejemljivih zadev, še posebej oblikovanje nemških in italijanskih protektoratov nad nekaterimi novooblikovanimi nacionalnimi državami (ki so postale ustanove brezobzirnih fašističnih režimov) in zagrešitev obsežnih množičnih pobojev. Zato je razumljivo, da je Hitlerjev poraz zahteval, naj se "skupaj s porodno vodo nacistične agresije, totalitarizma in množičnega ubijanja zavržejo tudi otroci sprejemljivih zakonitih nacionalnih meja". Na nesrečo pa tega ni zamenjal anglo-ameriški načrt za večnacionalno konfederacijo. Ta načrt je s svojim vetom dokončno preprečil Stalin, ki je pravilno domneval, da bi takšna konfederacija ovirala ne le nemško, ampak tudi rusko napredovanje v Srednji Evropi. Namesto tega sta Churchill in Roosevelt proti svoji volji privolila v obnovitev *status quo ante bellum*, z izjemo obsežnih sovjetskih ozemelj, ki jih je Stalin pridobil s svojim prejšnjim sporazumom s Hitlerjem.

Anglo-ameriško kapitulacijo so na kratek rok politično opravičevali z dejstvom, da je bilo vzdrževanje zavezniške složenosti zoper sile osi tisti trenutek pomembnejše od morebitnih spornih popravkov meja v regiji.²¹ Kljub temu pa je tretja možnost, dolgoročno gledano, verjetno najslabša. Do leta 1945 je anglo-ameriška ustrežljivost do njihovega sovjetskega zaveznika privedla do izгона štirinajstih milijonov Nemcev proti zahodu, vključno z okrog petimi milijoni iz

* * *

¹⁹ Sir Lewis Namier, 1848: *The Revolution of the Intellectuals* (New York: Oxford, 1964), 19–39, 113–51. Stoletni miti o češko-nemških bojih ob koncu tridesetletne vojne ter posledničnem zatiranju Čehov in njihove kulture so bili od tedaj razkrinkani s strani zahodnih znanstvenikov, najbolj pri R.J.W. Evansu, *Habsburg Monarchy ...*, 198–203, 214, 229–31.

²⁰ Ne moremo trditi, da so nove meje bile najboljše mogoče in uspešna poteza v združitvi vseh etničnih skupin. Ozemeljsko nepovezana območja poselitve Poljakov (v Ukrajini), Romunov (v Transilvaniji), Srbov (v Bosni in na Hrvaškem) in Turkov (v Bulgariji) so samo najbolj značilni primeri, kako ni mogoče vzpostaviti nacionalne države, katere državne meje bi se natančno prekrivale z narodnostnimi mejami.

²¹ Z besedami državnega sekretarja Stimsona, "Balkan in njegove težave so bile zunaj sfere Združenih držav." Philip E. Mosely, "Hopes and Failures: American Policy toward East Central Europe, 1941–1947," in Stephen D. Kertesz, ed., *The Fate of East Central Europe: Hopes and Failures of American Foreign Policy* (Notre Dame: Notre Dame, 1956), 64, 68–69.

narodnostno mešanih dežel nekdanjega habsburškega imperija. Po nekaterih ocenah je v tem najbolj množičnem izgonu človeških bitij v svetovni zgodovini umrlo okrog dva milijona ljudi.²² Temu je sledilo petinštirideset let sovjetske nadvlade nad vzhodno polovico Evrope.

Komunizem je za skoraj pol stoletja odrešil Srednjo Evropo etničnih napetosti. Toda, če ima Karl Marx prav, ko religijo definira kot opij za ljudstvo, se komunizem v preprečevanju pohlepa po ustanovitvi nacionalnih držav ni izkazal nič bolj, kot metadon brez predpisanega zdravljenja. Poznejši propad sovjetskega bloka je narodom Srednje Evrope omogočil ponoven spopad z dediščino pariškega mirovnega sporazuma. Takšen primer najlepše ponazarjata srbski poraz v vojnah za jugoslovansko nasledstvo in proces zoper Slobodana Miloševića. Kljub vsemu pa je prepozno, da bi popravili nasilno, stoletje trajajočo preoblikovanje narodno raznolike regije, kjer so ljudje nekoč živeli v miru s svojimi sosedi, v reven in povsem neprimeren ponaredek Zahoda. Napačno razumljen poskus oblikovanja narodno homogenih nacionalnih držav se je od začetka prve balkanske vojne do danes končal z begom ali usmrtnitvijo tridesetih milijonov *civilistov*. Večnacionalna območja, kakršna so bila nekdanja Češkoslovaška, območja Egejskega primorja, Transilvanija, *Krajina*, Bosna in Kosovo, so bila spremenjena z masovnimi umori in s prisilnimi selitvami. Milijoni Judov in Nemcev, ki so največ prispevali k političnemu razvoju, ekonomski blaginji ter kulturnemu napredku regije, so izginili. Dejansko se ni – z izjemo 800.000 Albancev, ki so jih leta 1999 izgnali s Kosova – še nikoli nobeno množično izgnanstvo končalo z vrnitvijo pregnancev.

Seveda se moramo zateči k nekaterim dopolnilnim ukrepom, če želimo zmanjšati nesrečne kulturne posledice procesa oblikovanja nacionalnih držav. Gotovo ni prepozno za spodbujanje javnega dialoga v celotni regiji, ki bi (vendar ne prisilil) Srednjeevropejce vzpodbudil k ponovnemu odkritju pozabljenih prednosti njihove večnacionalne preteklosti in jih soočil z vprašanjem, za koliko jih je nacionalizem oškodoval na področju zunanje varnosti, ekonomske blaginje in miru. Znanstveniki lahko k temu procesu prispevajo z vzpostavljanjem tesnejših stikov s svojimi kolegi in z delom na oblikovanju skupne in splošne zgodovine regije, začevši z novimi izdajami šolskih knjig, ki bi nadomestile lastne enonacionalne pripovedi, ki bodisi spregledajo bodisi zavračajo pozitivne prispevke sosednih ljudstev. Takšna spodbuda bi pomirila in ponovno seznanila ljudstva nekdanje Jugoslavije z njihovo dolgo zgodovino narodnega sožitja in sodelovanja, kljub čustvenemu dojemanju preteklih preganjanj, ki so zastrupljala odnose

* * *

²² Alfred-Maurice de Zayas, *A Terrible Revenge: the Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944–1950* (New York, 1986); Philippe Ther and Ana Siljak, eds., *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe* (New York, 2001).

med ljudstvi celotne regije. Z izganjanjem duhov preteklosti in z izkušnjo navdušenja ob neodvisnosti lahko tudi drugi deli nekdanje Jugoslavije končno pridobijo samozavest in sledijo slovenskim napotkom pri prostovoljnem vključevanju v večjo večnacionalno entiteto, kakršno predstavlja Evropska unija. Vendar pa je to njihova izbira.

(Iz angleščine prevedel: Matjaž Klemenčič)